

АБАЙТАНУ
ТАҢДАМАЛЫ ЕҢБЕКТЕР

II том

Алматы
«Қазақ университеті»
2015

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3(5Қаз)

А 13

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің
Ғылыми кеңесі және Редакциялық-баспа кеңесі шешімімен ұсынылған
(№6 хаттама 26 маусым 2015 жыл)*

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы
Абай ғылыми-зерттеу институтында дайындалған*

Ғылыми-редакциялық кеңес:

Ж. Дәдебаев (төраға), Ө. Әбдиманұлы, З. Бисенғали, Т. Есембеков,
Б. Жакып, А. Жақсылықов, Қ. Мәдібаева, Ж. Молдабеков, З. Сейітжанов, Ө. Тарақ,
А. Темірболат, Ж. Тілепов, Р. Тұрысбек, П. Бисенбаев (хатшылар тобының
жетекшісі), И. Әзімбаева (жауапты хатшы), Ө. Жапарова (хатшы)

Пікір жазған

филология ғылымдарының докторы, профессор **Қ.Қ. Мәдібаева**

Жалпы редакциясын басқарған

филология ғылымдарының докторы, профессор **Ж. Дәдебаев**

Құрастырып, түсініктерін жазғандар:

П. Бисенбаев, Е. Кәрібозов, Л. Мұсалы, Н. Нүрәділ

Жауапты редактор

филология ғылымдарының докторы, профессор **Ө. Тарақ**

А 13 **Абайтану.** Таңдамалы еңбектер. II том. Ойлар мен толғаныстар
/ құраст., түсінік жазғ.: П. Бисенбаев, Е. Кәрібозов, Л. Мұсалы,
Н. Нүрәділ; жауапты ред. Ө. Тарақ; жалпы ред басқ. Ж. Дәдебаев.
– Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 264 б.

ISBN 978-601-04-1283-5

Абайтану ғылымы бойынша жарық көріп отырған таңдамалы еңбектер басылымы Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Абай туралы сөз» толғауымен ашылған. Екінші томға абайтану саласында 1940 жылдан 1960 жылға дейін жарық көрген, уақыт сынынан өткен, ғылыми және тағылымдық маңызы үлкен еңбектердің таңдамалылары енген.

Кітап орта мектептің жоғары сынып оқушылары мен жоғары мектепте білім алушы жастарға, ғылым мен білім, мәдениет мамандарына, мемлекет қызметкерлеріне, сондай-ақ қалың көпшілікке арналған.

II томға енген таңдамалы еңбектер елдің ынтымағы мен бірлігінің нығаюына, интеллектуалдық әлеуетінің артуына, қоғамдық сананың дамуына ықпал етеді.

Том 3979/ГФ4 «Абай Құнанбаевтың шығармашылық мұрасын пәнаралық зерттеу» бағдарламасы аясында дайындалып, жарық көріп отыр.

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3(5Қаз)

ISBN 978-601-04-1282-8

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жанындағы
Абай ғылыми-зерттеу институты, 2015

АБАЙ ЖӘНЕ «ДАЛА УАЛАЯТЫ»

Ұлы орыс халқының демократияшыл интеллигенциясының игі идеяларымен тәрбиеленген Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай сынды қазақтың алғашқы ағартушы-жазушылары XIX ғасырдың екінші жартысында жазба ұлт әдебиетінің негізін салды.

Қазақ ақындары мен жазушылары өздерінің шығармаларын Қазан, Петербург және басқа қалаларда бастырып шығарып тұрды. Мысалы, 1862 жылдан 1900 жылға дейін 80-нен аса қазақша кітап басылып шықты.

Халықтың санасын ояту үшін баспасөздің таптырмайтын күшті құрал екендігін ұғынған қазақ оқығандары өткен ғасырдың 90-жылдарында қазақтың өз тілінде күнделікті баспасөз (газет пен журнал) шығарып тұру туралы мәселе көтерді. 1905 жыл қарсаңындағы Россиядағы революцияшыл жалпы қозғалысқа қазақ халқы да үлес қосты.

Міне, осы жағдайларды еске алып, патша үкіметі «бұратана» халық деп аталатын қазақ халқының саясат және мәдениет жөнінен өркендеп кетуінен қауіптеніп, бұған қарсы түрлі шаралар қолданумен қатар, қазақ оқығандарының ұлт баспасөзіне бостандық беру жөнінде қойған талабын өз «мүддесіне» қолайлап шешуге мәжбүр болды. Демек, патша ұлт баспасөзін де өз қолына алды. Сөйтіп, XIX ғасырдың аяқ шенінде патша үкіметі өз тарапынан «Дала уалаяты» деген қазақша газет шығарып тұрды.

Қазақтың ол кездегі буржуазияшыл-демократияшыл ағымдағы прогрессившіл оқығандары мен ақын-жазушылары қазақ тілінде ең алғаш шыққан «Дала уалаяты» газетін өз ұлтына пайда келтіретін, оны қараңғылық ұйқысынан оятатын, жарық сөуле енгізетін құрал деп біліп, қуанышпен қарсы алды. Қазақ оқығандары мен ақын-жазушылары бұл газетті, шынында да, өз халқының ұлттық санасын оятуға, мәдениетті елдердің қатарына қосылуына көмектесетін құралға айналдыруға тырысты. Олар әлеуметтік маңызы зор мақалалар мен хат жазып тұрды, қазақ-

тың қоғамдық ой-пікірін дамытатын құралға айналдырды. Сөйтіп, газет патша үкіметі ойлағандай қазақ арасына оның тек бұйрық-жарлықтарын жеткізіп тұратын және қазақтың тұрмыс-салты мен әдет-ғұрпы туралы мәлімет жинайтын ғана құрал болмай, нағыз қазақ баспасөзі дәрежесінде қызмет атқарды.

Қазақтың сол кездегі алдыңғы қатарлы оқығандары мен ақын-жазушылары осы газеттің маңына топталды. Солардың бірі Абай болды. «Жазды күн шілде болғанда» және «Күлембайға» деген екі өлеңін өзі тірі кезінде тұңғыш рет «Дала уалаяты» газетіне бастырып шығарды.

Абайдың 1886 жылы шығарған «Жазды күн шілде болғанда» деген тамаша өлеңі «Дала уалаяты» газетінің 1889 жылғы 17 февральда 7-санында басылып шықты. Онда бұл өлеңнің бас жағына «Семей уезі, Шыңғыс елінің қазағы Ибраһим Құнанбайұлы ауылының Бақанас өзенінің бойындағы Көпбейіт деген жерге қонып жатқандағы түрі» деген ұзақ тақырып жазылған. Ал өлеңнің аяғына «кісіден үйреніп жаздым, Көкбай Жантайұлы» деп қол қойылған. Мұның мәнісі, әрине, бізге түсінікті. Өйткені Абай алғашқы кезеңде өлең шығаратынын жұрттан жасырып, Көкбайдың атынан таратқаны белгілі. Бірақ профессор Мұхтар Әуезовтің анықтауынша, Абай тек 1886 жылдың жазында өзінің «Жазды күн шілде болғанда» деген тамаша өлеңін жазып, тұңғыш рет осы өлеңін өзінің атынан таратқан. Бұған қарағанда Абайдың бұл өлеңі «Дала уалаятына» басылғанда өзінің атынан шығуы керек еді, тегінде, бұл өлеңін газетке Абайдың өзі бұрынғысынша Көкбайдың атымен жібергенге ұқсайды.

Абай шығармаларының академиялық жинағында басылған түсініктерде тек ақынның «Жазды күн шілде болғанда» деген өлеңі «Дала уалаятында» басылғаны ғана көрсетілген. Ал осы өлеңнің және «Күлембайға» деген өлеңі қай түрде басылды, осы күнгі текстерінің газеттегіден айырмасы бар ма, жоқ па, мұны тексеріп жазған ешкім жоқ. Біздің ойымызша, «Дала уалаятына» басылған текстердің кейінгі басылымдардан айырмасын тексеріп білуде үлкен мән бар. Сондықтан біз бұл мақаламызды осы мәселеге арнап жазып отырмыз.

Абай «Жазды күн шілде болғанда» тек табиғаттың көркемдігін, жайлауға көшіп-қонудың қызықтығын ғана суреттеген жоқ,

сонымен қатар байлардың төкаппарлығын, оған жалынышты кедейлердің аянышты халін көрсеткені де мәлім.

Осы өлеңнің «Дала уалаяты» газетінде басылған тексте кедейлердің байларға жалынышты халін сипаттайтын сөздері жоқ. Қандай сөздердің жоқ екендігін білу үшін «Жазды күн шілде болғанда» өлеңінің академиялық жинақ пен газетте басылған кейбір жерлерін салыстырып көрейік.

Жинақта:

Мал ішінен айналып,
Көңілі жақсы жайланып.
Байда келер ауылға,
Аяңшылы жыпылдап.
Сабадан қымыз құйдырып,
Ортасына қойдырып,
Өзілдесіп сылқылдап.
Жал-жалдаған жас бала,
Жағалайды шешесін,
«Ет әпер» деп қыңқылдап.
Көлеңке қылып басына,
Кілем төсеп астына,
Салтанатты байлардан,
Самаурыны бүркылдап.
Білімділер сөз айтса,
Бөйге атындай аңқылдап,
Өзгелер басын изейді,
«Өрине» деп мақұлдап.

Газетте:

Мал ішінен айналып,
Көңілі жақсы жайланып.
Байлар келер ауылға,
Аяңшылы жыпылдап.
Сабадан қымыз құйдырып,
Ортасына қойдырып,
Өзілдесіп сылқылдап.
.
.
.
Көлеңке қылып басына,
Кілем төсеп астына,
Салтанатты байлардың,
Жай отырғаны сөйлемей,
Қаржалғаннан ыстықта,
Самаурыны бүркылдап.

Газеттегі тексте бірінші шумақтың үш жолы жоқ, екінші шумақтың төрт жолының есесіне мұнда «Жай отырғаны сөйлемей, қаржағаннан ыстықты» деген екі жол кірген.

Бұдан кейін Абайдың жинағында «Жаз» деген өлеңінің мынадай бір шумағы «Дала уалаятында» тұтасымен жоқ:

Ақ көйлекті, таяқты,
Ақсақал пығар бір шеттен:
«Малыңды әрі қайтар» деп,
Малшыларға қыңқылдап.
Бай «байғұсым» десін деп,
«Шақырып қымыз берсін» деп,
Жарамсақсып, жалпылдап.

Абайдың бұл өлеңі шығармаларының жинағы мен газетте екі түрлі болып аяқталады.

Жинақта:

Мылтық асқан, құс салған,
Жас бозбала бір бөлек,
Су жағалап қутындап.
Қайырып салған көк құсы,
Көтеріле бергенде,
Қаз сыпырса жарқылдап,
Өткен күннің бәрі ұмыт,
Қолдан келер қайрат жоқ.
Бағанағы байғұс шал,
Ауылда тұрып күледі,
Қошемет қылып қарқылдап.

Газетте:

Мылтық атқан, құс салған,
Жас бозбалалар бір бөлек,
Су жағалап қутындап.
Қайырып салған құстары
Көтеріле бергенде,
Қаз сыпырса жарқылдап,
.
.
Тамашамен шалдардың,
Қошемет қылып қарқылдап.

Біз бұдан өлеңнің ақырғы шумағында үш жолдың қысқартылғанын көреміз.

Сонымен, Абайдың «Жазды күн шілде болғанда» деген өлеңі «Дала уалаяты» газетінде толық басылмаған, байлардың рақымсыздығын сынайтын және кедейлердің байларға жалынышты екенін көрсететін сөздер қысқартылған. Мұны цензураның ісі деп білу керек. Абайдың өлеңінде «Ақ көйлекті, таяқты, Ақсақал шығар бір шеттен» дегендегі «Ақсақалы» бір тостаған қымыз үшін байға амалсыз жарамсақтанатын кедей шаруаның бейнесі екені белгілі, әрине, кедейлерді байларға қарсы қоятын мұндай сөздерді патша үкіметі тұсында баспасөзде жіберуге, оның бер жағында «Дала уалаяты» сияқты ресми газеттің бетінен орын беруге болмайтын еді. Сондықтан цензура ондай «қырын» сөздерді өшіріп тастаған, ал Абайдың:

Өткен күннің бәрі ұмыт,
Қолдан келер қайрат жоқ.
Бағанағы байғұс шал,
Ауылда тұрып күледі,
Қошемет қылып қарқылдап, –

деген бес жолының үш жолын мүлдем өшіріп тастап, оның төртінші жолын «тамашамен шалдардың» деп цензура түзеткен болуы керек. Мұндағы мақсат шалдың қарқылдап күлуі Абай айт-

қандай «қолдан келер қайрат жоқ» болған соң жағымпазданып, қошеметтеу үшін күлген емес, цензураның түзетуі бойынша «тамашалағандықтан» күлген болып шығады.

Енді Абайдың «Күлембайға» деген екінші өлеңі «Дала уалаяты» газетінде қандай түрде басылды, соған келейік.

Абайдың бұл өлеңі «Дала уалаяты» газетінің 1889 жылғы 24 марттағы 12-санында басылған. өлеңнің бас жағына, ақынның жинағындағыдай «Күлембайға» деп емес, басқаша, «1888 жылы май айында Ақшатау деген жерде Семей облысы мен Жетісу облысының черезвычайный съездегі түрі» деген ұзақ тақырып қойылған. Өлеңнің аяғына қол қойылмаған.

«Дала уалаяты» газетінде басылған Абайдың бұл өлеңінің текстінде де кейінгі жинақтармен салыстырғанда өзгешелік бар. Абай «Күлембайға» деген өлеңін кейінгі жинақтарындағы баспасында «Болыс болдым мінеки» деп бастап, Күлембайды өзіне-өзін сынатады, сонымен қатар тек Күлембайдың ғана емес, барлық болыс атаулының сықақ болған образын жасайды. Ал «Дала уалаяты» дәл осы мағынада шықпаған. Мұнда өлеңнің сөздері, Абайдың кейінгі жинақтарындағыдай, бірінші жақтағы атаумен емес, үшінші жақтағы атаумен сөйлейді. Салыстырып байқайық:

Академиялық жинағында:

Болыс бодым мінекей,
Бар малымды шығындап.
Түйеде қом, атта жал,
Қалмады елге тығындап.
Ұстай алмадым тығындап.

«Дала уалаяты» газетінде:

Болыс болды кей кісі,
Бар малдарын шығындап.
Түйеде қом, атта жал,
Сөйтседағы елдерін,
Ұстай алмады мығымдап.

Өлеңнің «Күлембайға» деген өз тақырыбымен басылмауы және үшінші жақтағы атаумен өзгертіліп жазылуының себебі не-ліктен деген сұрақ туады. Мұның себебі, біздің ұйғаруымызша, мынада: цензура уставының 98-статьясы бойынша қызмет адамдарының кемшіліктері мен жолсыздықтары туралы баспасөз бетінде тек олардың атын, қызмет орны және мекемесін көрсетпей ғана пікір айтуға болатын еді. Осы себептен цензура Абайдың «Күлембайға» деп, оның болыстығын өзіне-өзін сынатып, сати-

ра ретінде жазған өлеңіне «бір уездің ел билеушілерінің съездегі түрі» деген жалпылама тақырып қойған және өлеңнің сөз құрылысын да әдейі үшінші жақтағы атаумен өзгерткен болуы керек.

Абайдың «Күлембайға» деген әшкерелеуші мысқыл өлеңінде тек жәбір, жауыз болыстардың бейнесі ғана емес, ел қанағыш билердің де, патшалықтың зұлымдыққа негізделген заң-законы да өткір сыналатыны белгілі. өлеңнің мұндай патша үкіметіне қолайсыз жерлерін ресми газет бетінде жіберуге, әрине, болмайтын еді. Сондықтан цензура өлеңнің соңғы жағында келетін мынадай шумағын түгел қысқартып тастаған.

Айлам күрсын, білемін,
Болыстықтың жолы тар, –

дегеннен кейінгі

Қайтып көмек болады
Антұрған өңкей ұры-кар.
Көргенім әлі ойлашы,
Ұят, намыс, қалды ма ар? –

делінген төрт жол өшірілген.

Бұдан кейін:

Ендігі сайлау болғанда,
Түсе ме деп тағы шар.
Бұл күніме бір күні
Боламын ғой деймін зар, –
Дегеннен кейін келетін:
Ақыл айтар, туғандар,
Бұл сөзімді ойландар.
Кәтолошке көбейді,
Сөгіс естіп, тозды ажар.
Мынау елді ұстарлық,
Кісі емеспін, кел құтқар, –

дейтін жолдар газетте жоқ.

Абай бұл арада болыстардың өздерінің жолсыздығы мен халықтан қол үзген дәрменсіздігін көрсете келіп:

Қолдан келмес қорлыққа,
Неге болдым мұнша іңкәр, –

дегізіп, болыс Күлембайды өзін-өзіне шенетеді. Осыдан кейін жалғасып аяқталатын 24 жол да «Дала уалаятында» жоқ. Ұлы ақынның бұл сөздерінде үлкен саяси мән бар еді. Абай би-болысты жексұрын етіп көрсету арқылы, олардың озбырлық және жауыздық қылықтарын сынау арқылы патша үкіметінің отаршылдық саясатына тағатын, халыққа патша үкіметін жексұрын етіп көрсететін. Сондықтан:

Ел жайылды, жетпей ме,
Оязға да бір хабар.
«Тағы бүйгіп кеттін» деп,
Қозғау салар, қолға алар.
Қатты қысым қылған соң,
Басым сотқа айналар.
Кірлі болып түскен соң,
Көрген күнім не болар?
Өзіне мәлім, тентектер,
Өз бетімен не табар?
Қағаз берер, қарманар,
Аяғында сандалар.
Бұрынғыдай дәурен жоқ,
Ұлық жолы тарайды,
Өтірік берген қағаздың,
Алды-артына қарайды.
Өз қағазы өз көзін,
Жоғалтуға жарайды.
Тауып алып жалғаны,
Қылмысыңды санайды.
Ұры, залым, законшік,
Танып алды талайды.
Көрмей тұрып құсармын,
Темір көзді сарайды, –

деп аяқталатын сөздері «Дала уалаятында» болмауы тегін емес.

Біз Абайдың «Жазды күн шілде болғанда» және «Күлембайға» деген екі өлеңінің «Дала уалаяты» газетінде цензураның қолымен қысқартылып, тіпті кейбір жері өзгертіліп басылғанын көрсеттік. Енді біз Абайдың осы екі өлеңінің «Дала уалаятында»

басылып шығуының қандай маңызы бар және сол замандағы газет оқушыларына қандай әсер етті, соған тоқтайық.

«Дала уалаяты» газетінде Абайдың жоғарыда айтылған екі өлеңінен басқа өлеңі де, қара сөзі де басылған жоқ. Мұның мәнісі мынадай себептерден деп айтуға болады. Демократшыл және әділетшіл Абай өз заманында қазақ арасындағы бұрынғы ру-ақсақалдық, бектік феодалдық қалыптардың қалдықтарына қарсы күрес жүргізді. Ру басы ақсақал-билердің, бай-феодалдардың, қожа-молдалардың, алыпсатар-саудагерлердің қалың бұқараны түрлі жолмен қанауына қарсы күрес ашты. Осындай ортаның залалды мінездерімен алысып, еліне тым құрыса сонымен пайдалы азамат болғысы келіп, Абай халықтың бір ауыздан сайлап қоюы бойынша үш жылдай болыс болып та тұрды. Бірақ оның игі ниетіне ел жуандары жол берген жоқ. Олар Абайдың өзіне өтірік пөле-жала жауып, жарға жықпақ болады. Солардың кесірінен Абай 1876 жылдан 1886 жылға дейін, яғни 10 жылдай сот тергеуінде болып, ақыры өзінің адалдығы мен халыққа инабаттылығы арқасында ақталып шыққаны белгілі. Міне, бұл Абайды патша үкіметіне сенімсіз етіп көрсетті. Оның үстіне патша үкіметіне қазақ елін басқартып қойған жергілікті чиновниктері Абайдың жер ауып келген «саяси қылмысты» адамдармен байланысы барлығын да сезіп, одан да қатты күдіктенді. Сондықтан «күдікті» адамның және сөзі «ащы» ақынның шығармаларына өзінің қарамағындағы газет бетінен орын бергізбейді. Біздің бұл пікірімізді мынадай дерек дәлелдейді: «Дала уалаяты» газетінің 1890 жылғы 12 январьдағы 1-санында: «Цензура уставының 139-статьясына сәйкес, редакция құрметті газетке сөз салушылардан сұрайды: болашақ уақытта өздеріңіздің туысқандарыңыздың ынсаф-мінәзалары, хұлықтары турада байқап айтуға, бізге әбден анықталған сөзләрні һәм хабарләрні білдіруге» деп редакция атынан хабар басылып шықты. Бұл Абай сияқты сыншы, шыншыл адамдардың газетке сөз жіберуіне тыйым салынғандығын байқатады.

Алайда Абайдың өлеңдерінің басылып шығуы газет оқушыларына әсер етті.

Екі өлең шыққанда, автордың аты аталмаса да, жұрт бұл өлеңдер Абайдікі екендігін бірден таныды, қызығып оқыды. Бұдан кейін Абай өлеңдері газет бетінде көрінбеген соң жұрт аңсап, іздей

бастады. Абайды жұрттан бұрын іздеген кісі – Мәшһүр-Жүсіп. Ол «Дала уалаятының» белсенді тілшісі еді. Газеттің 1889 жылғы 1 декабрьдегі 48-санындағы бір мақаласында ол былай деп жазды: «Гәзитләрнің ішінде бір тақпақ өлең Құнанбай баласынікі деген халыққа жайылды. Ол өлеңнен байлығы жақсы білініп тұр, бірақ халыққа пайдалы іске жаһат қылғаны білінбейді.

...Біз Ыбырай мырзаның өнерін Құнанбайдан артық деп естіген едік... Артында байлығы һәм келісті болып өлеңге қосылып тұрған соң өлеңіне муафиқ қылып сөйлесе керек қой деп айтып жатырмын».

Мәшһүр-Жүсіп бұл сөзді, тегінде, Абайдың «Жазды күн шілде болғанда» деген өлеңі туралы айтқан. Өлеңде кедейлердің халін сипаттайтын жерлерін цензура қысқартып тастағанын біз жоғарыда айттық. Абай өз әкесі Құнанбайдың байлығы емес, жалпы қазақ байларының тұрмысын суреттегенін Мәшһүр-Жүсіп түсінбеген. Ал Жүсіптің «халыққа пайдалы іске жаһат қылғаны білінбейді» деп Абайға мін тағуы объективтік жағынан орынды да. Себебі бұл сөзді өлеңнің қысқартылып басылған түріне қарап айтқан.

Қазақтың бұрынғы салтында ақын я шешен адамдар «бақас» болып, бастас адамдарымен әр жайдан айтысып, жарыса сынауға құмар болатыны белгілі. Сол сияқты Мәшһүр-Жүсіп те жоғарыдағы мақаласында: «Осы күнде Құнанбайдың дүниеде бар-жоғын біле алмай тұрмыз. Құнанбай дүниеде бар шығар деуге тірі кісінің тіршілігі болады, – ол жоқ; өлі кісінің өлгенінің белгісі болады, – ол жоқ», – деп әкесі Құнанбайға Абайдың ас бермегенін сынап жазады.

Абайдың аты XIX ғасырдың аяқ шенінде қазақ елінің түс-тұсына мәлім болғандығын мынадан тағы көруге болады: «Дала уалаятының» 1890 жылғы 12 январьдағы бірінші санында Омбы уезінің қазағы Қасен Көкенов «Редакцияға хатында» «Ыбырайдың (Абай) өзі, Көпеев онша мақтамаса да біз алыстан естиміз: мейлінше хұрмитлі қазақ, – байлығымен емес, өзінің ақылыменен. Сондай ақылымен халыққа құрметті сүйкімді һәм сенімді, – бір өз төңірегіне емес, бүтін уезге», – деп жазды.

Мақаламыздың жалпы қорытындысында айтарымыз: Абай шығармаларының біразы өзі тірісінде жарияланып, XIX ғасыр-

дың аяқ шенінде және XX ғасырдың бас кезінде қазақтың жазба әдебиетінің дамуына үлкен әсер етті. Оның творчествосымен баспа жүзінде халықтың тұңғыш рет танысуына «Дала уалаяты» газеті себепші болды. Абайдың нағыз халықтық асыл сөздері бұл газеттің стилі мен тіліне ықпалын да тигізді.

Газет бастапқы кезде татаршалап сөйлесе, кейін Абай тіліне шамасынша бейімдеп сөйлеуге тырысты.

«Дала уалаяты» газеті Абайдың өзіне де көп көмегін тигізді. Себебі газет орыс халқының озық мәдениетіне араласу, оқу-ағарту, отырықшы ел болып, егіншілікке айналысу, әйел бостандығы, тағы сол сияқты мәселелерді көпшіліктің талқысына салды. Сонымен қатар газетте қазақ пен орыстың және басқа да ұлттардың әдебиет мұралары басылып тұрды. Пушкиннің «Бақша сарай фонтаны» туралы, Л.Н. Толстойдың шығармалары туралы пікірлер жазылды, Белинскийдің патриоттық нақыл сөздері, Крыловтың Алтынсарин аударған мысалдары, Г. Успенскийдің өңгімелері басылды. Газетте Шоқан Уәлихановтың және Ыбырай Алтынсаринның өмірі мен ісі туралы толық мәлімет басылды. Міне, осының бәрін Абай «Дала уалаяты» газетінен оқып көргені сөзсіз.

Екі тілде (қазақша және орысша) 13 жылдан аса шығып тұрған «Дала уалаяты» газеті Абайдың ұлы орыс халқының және басқа ұлттардың мәдениетімен толығырақ танысуына жәрдемші болды.

1950 ж.

ТҮСІНІКТЕР

1. Әуезов М. Абайдың өмірбаяны. Баспасөз бетінде жарияланған: Әуезов Мұхтар. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 20-том. Монография мен мақалалар / жауапты шығарушылар: Л. Әуезова, З. Серікқалиев. – Алматы: Жазушы, 1985. – 26-90-беттер; Абай институтының вебсайты.

2. Бекқожин Қ. Қазақ халқының ұлы ақыны. Баспасөз бетінде жарияланған: Коммунист. – №9. – 1940. – 27-36-беттер; Абай институтының вебсайты.

3. Бөжеев М. «Евгений Онегин» Абай аудармасында. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. Әдеби-сын мақалалар мен зерттеулер / құраст. филология ғылымдарының докторы, профессор Нығмет Ғабдуллин. – Алматы: Жазушы, 1986. – 209-224-беттер; Абай институтының вебсайты.

4. Мұқанов С. Абай – қазақ халқының ұлы кемеңгері. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Шығармаларының толық жинағы. – Алматы: «Қазбірмемл.» баспасы, 1945. – VII-XXIV беттер; Абай институтының вебсайты.

5. Мүсірепов Ғ. Қазақ әдебиетінің өркендеуі жолындағы Абайдың тарихи орны. Баспасөз бетінде жарияланған: Абайдың өмірі мен творчествосы. Мақалалар жинағы / ред. басқ. М. Ақынжанов және З. Ахметов. – Алма-Ата: «ҚазССР ҒА» баспасы, 1954. – 30-37-беттер; Абай институтының вебсайты.

6. Әуезов М., Кенжебаев Б. Абай – қазақтың ұлы ақыны. Баспасөз бетінде жарияланған: Әуезов М., Кенжебаев Б. Абай – қазақтың ұлы ақыны // Социалистік Қазақстан. – 15 май. – №94 (2859). – 1945; Абай институтының вебсайты.

7. Жұмалиев Қ. Абай шығармаларындағы шындық және әлеуметтік теңсіздік мәселелері. Баспасөз бетінде жарияланған: проф. Қ.Ж. Жұмалиев Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі. 2-том. – Алматы, 1960. – 83-110-беттер; Абай институтының вебсайты.

8. Қаратаев М. Абайды армандасақ. Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. – 155-159-беттер; Абай институтының вебсайты.

9. Нұртазин Т. Абайдың ақындық шеберлігі туралы. Баспасөз бетінде жарияланған: Абайдың өмірі мен творчествосы. Мақалалар жинағы / ред. басқ. М. Ақынжанов және З. Ахметов. – Алма-Ата: ҚазССР ҒА баспасы, 1954. – 162-172-беттер; Абай институтының вебсайты.

10. Тәжібаев Ә. Абай және қазақ лирикасы. Баспасөз бетінде жарияланған: Мақала алғаш рет 1945 жылы «Майдан» журналында басылған, автордың «Өмір және поэзия» кітабында жарық көрген. Мақала ақынның бес томдық шығармалар жинағының төртінші томында жарияланған басылымы бойынша берілді: Тәжібаев Ә. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-том. – Ғылыми еңбектер. – Алматы: Жазушы, 1981. – 26-58-беттер; Абай институтының вебсайты.

11. Бекқожин Х. Абай және «Дала уалаяты». Баспасөз бетінде жарияланған: Абай тағылымы. – 355-364-беттер; Абай институтының вебсайты.

12. Мұқамедханов Қ. Абай шығармаларының текстологиясы жайында (үзінді). Баспасөз бетінде жарияланған: Мұхамедханов Қ. Көп томдық шығар-

малар жинағы. I том. Зерттеулер, мақалалар. – Алматы: Алаш, 2005; Абай институтының вебсайты.

13. Омаров І. Ата сөзі. Баспасөзде жарияланған: Омаров І. Өмір мен өнер (очерктер, мақалалар, өлеңдер, хаттар, естеліктер) / құраст. Қ. Құрманғали. – Алматы: «Ана тілі» баспасы ЖПС, 2012. – 286-291-беттер.

14. Қоңыратбаев Ә. Абай Құнанбаев. Баспасөзде жарияланған: Қоңыратбаев Ә. Қазақ әдебиетінің тарихы: оқу құралы / құраст., алғы сөзін жазған Т. Қоңыратбаев. – Алматы: Санат, 1994. – 147-167-беттер; Абай институтының вебсайты.

МАЗМҰНЫ

Әуезов М. Абайдың өмірбаяны	3
Бекқожин Қ. Қазақ халқының ұлы ақыны	68
Бөжеев М. «Евгений Онегин» Абай аудармасында	85
Мұқанов С. Абай – қазақ халқының ұлы кемеңгері	103
Мүсірепов Ғ. Қазақ әдебиетінің өркендеуі жолындағы Абайдың тарихи орны	119
Әуезов М., Кенжебаев Б. Абай – қазақтың ұлы ақыны	127
Жұмалиев Қ. Абай шығармаларындағы шындық және әлеуметтік теңсіздік мәселелері	143
Қаратаев М. Абайды армандасак	163
Нұртазин Т. Абайдың ақындық шеберлігі туралы	168
Тәжібаев Ә. Абайдың лирикасы	178
Бекқожин Қ. Абай және «Дала уалаяты»	203
Мұхамедханов Қ. Абай шығармаларының текстологиясы жайында	213
Омаров І. Ата сөзі	235
Қоңыратбаев Ә. Абай Құнанбаев	240
Түсініктер	261

Оқу басылымы

АБАЙТАНУ
ТАҢДАМАЛЫ ЕҢБЕКТЕР
II том
Ойлар мен толғаныстар

Құрастырып, түсініктерін жазғандар:
П. Бисенбаев, Е. Кәрібозов, Л. Мұсалы, Н. Нұрәділ

Редакторы *Г. Рүстембекова*
Компьютерде беттеген және
мұқабаны безендірген *Қ. Өмірбекова*

ИБ№8549

Басуға 06.10.15 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 1/16.
Көлемі 16,5 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс. Тапсырыс №1507.
Таралымы 50 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, Әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.